Araştırma Makalesi

Liyakat Yanılsamasının Agnotolojisi: Neoliberal Yönetimsellik, Yapısal Eşitsizlik ve Üretilmiş Cehalet

Eyyüp AKYÜZ[1]
ORCID: 0009-0009-4835-2965

DOI: 10.54752/ct.1954238

Öz: Bu makale, modern kapitalizmin temel meşrulaştırma aracı olan liyakat (meritokrasi) mitinin, yapısal eşitsizlikleri gizleyen ve kitlelerin sisteme uyumunu pekiştiren agnotolojik (üretilmiş cehalet) bir aygıt olarak nasıl işlediğini irdelemektedir. Çalışmanın amacı, başarı ve başarısızlığı büyük ölçüde bireyselleştiren bu ideolojik anlatının ardındaki sınıfsal sömürüyü analiz etmektir. Metodolojik olarak eleştirel literatür taraması ve kavramsal analizi harmanlayan bu nitel araştırma; sosyoloji, siyaset felsefesi ve oyun teorisinin kesişiminde kurduğu teorik iskeleti Ekonomik Politika Enstitüsü (EPI), Oxfam ve PISA raporları gibi güncel makro-istatistiklerle desteklemektedir. Araştırmanın temel bulguları, iktidarın varlığını yalnızca bilgi üreterek değil; kurumsal körlük, ayrıcalıkları aklayan cehalet mazeretleri ve sınav sistemlerinin yarattığı kişisel başarısızlık illüzyonları aracılığıyla stratejik bir bilgisizlik tasarlayarak da sürdürdüğünü göstermektedir. Ayrıca merkez kapitalist ülkeler ile Türkiye gibi çevre/yarı-çevre ülkelerdeki liyakat algısı ve "ahbap-çavuş kapitalizmi" (crony capitalism) pratikleri arasındaki bağlamsal farklılıklara kuramsal düzeyde değinilmiştir. Sonuç itibarıyla liyakat anlatısının nesnel bir adalet ölçütü olmadığı; aksine yoksulluğu bireyselleştirip sermaye aktarımını perdeleyen bir örtbas stratejisi

[1] Dr. Bağımsız Araştırmacı. eyyupakyuz@gmail.com

AKYÜZ, E., (2026) "Liyakat Yanılsamasının Agnotolojisi: Neoliberal Yönetimsellik, Yapısal Eşitsizlik ve Üretilmiş Cehalet", Çalışma ve Toplum Sayı: 91, C.4, s.2395-2422

Bu makale, Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC-BY 4.0) şartları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir. Bu lisans, orijinal yazar ve kaynak belirtildiği sürece, herhangi bir ortamda sınırsız kullanım, dağıtım ve çoğaltmaya izin vermektedir. Bkz. https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/
Makale Geliş Tarihi:18.05.2026 - Makale Kabul Tarihi: 15.09.2026

olduğu ortaya konmuştur. Çalışma, agnotolojik tahakkümü aşmanın yolunun, yoksulluğu merhamet ekseninden çıkarıp hak temelli ve politik bir zeminde yeniden tanımlamaktan geçtiğini önermektedir.
Anahtar Kelimeler: Agnotoloji, Liyakat Miti, Neoliberal Yönetimsellik, Yapısal Eşitsizlik, Üretilmiş Cehalet, Bilgisizliğin Sosyolojisi.

The Agnotology of the Meritocratic Illusion: Neoliberal Governmentality, Structural Inequality, and Manufactured Ignorance

Abstract: This article examines how the myth of meritocracy, the primary legitimizing tool of modern capitalism, functions as an agnotological (manufactured ignorance) apparatus that obscures structural inequalities and secures mass compliance with the system. The objective of the study is to expose the class-based exploitation hidden behind this ideological narrative, which largely individualizes success and failure. Methodologically blending a critical literature review with conceptual analysis, this qualitative research substantiates its theoretical framework –built at the intersection of sociology, political philosophy, and game theory– with contemporary macro-statistics such as reports from the Economic Policy Institute (EPI), Oxfam, and PISA. The primary findings demonstrate that power sustains itself not merely by producing knowledge, but by strategically engineering ignorance through institutional blindness, ignorance alibis that absolve elite privilege, and illusions of personal failure created by examination systems. Furthermore, the "crony capitalism" practices of core capitalist countries and peripheral/semi-peripheral countries like Türkiye are briefly contextualized at a theoretical level rather than through an empirical comparison. Ultimately, the study concludes that the meritocratic narrative is not an objective metric of justice but a camouflage strategy that individualizes poverty and conceals massive capital transfers. The article advocates for overcoming this agnotological domination by reconceptualizing poverty on a rights-based, political foundation rather than through the lens of charity.

Keywords: Agnotology, Myth of Meritocracy, Neoliberal Governmentality, Structural Inequality, Manufactured Ignorance, Sociology of Ignorance.

Giriş

Sosyoloji disiplini, doğuşundan bu yana bilginin nasıl üretildiği, toplumsal tabakalara nasıl dağıtıldığı ve iktidar ilişkilerini nasıl şekillendirdiği sorusuyla meşgul olmuştur. Michel Foucault'nun "bilgi iktidardır" denklemi, uzun yıllar boyunca eleştirel sosyal bilimlerin temel mottosu olarak kabul edilmiş; tahakkümün ancak hakikatin ve bilginin tekelleşmesiyle kurulabileceği varsayılmıştır. Ancak disiplinin bilgiyi merkeze alan bu geleneksel yaklaşımı, sosyolojik tahayyülde önemli bir epistemolojik kör nokta yaratma potansiyeli taşımaktadır. Geleneksel yaklaşımlar çoğu zaman olgunun diğer boyutunu, yani bilgisizliğin işlevini gölgede bırakmıştır.

Aydınlanma geleneği bilgisizliği, aklın ışığının henüz ulaşmadığı, eğitimsizlikle ilgili pasif bir karanlık alan, geçici bir boşluk olarak tanımlar. Oysa Robert Proctor'ın "agnotoloji" (bilgisizlik bilimi) kavramıyla felsefi ve sosyolojik bir zemine taşıdığı tartışma, cehaletin salt bir eksiklik olmadığını ortaya koyar. Agnotolojik bir perspektiften bilgisizlik; verili iktidar ilişkilerini korumak, çelişkileri örtbas etmek ve kitleleri itaatkâr kılmak amacıyla aktif, stratejik ve politik bir mühendislikle üretilen bir mekanizmadır. İktidar sadece bilgi üreterek değil, aynı zamanda şüphe, kafa karışıklığı ve kurumsallaşmış bir görmezden gelme pratiği organize ederek de ayakta kalır.

Günümüz neoliberal kapitalizminde, yapısal eşitsizliklerin her geçen gün derinleşmesine rağmen radikal bir toplumsal itirazın yükselememesi, temelde bahsi geçen "üretilmiş cehalet" mekanizmasıyla ilişkilidir. Modern sistemin temel meşrulaştırma anlatısı olan liyakat (meritokrasi) miti, zenginliğin ve yoksulluğun yapısal/sınıfsal kökenlerini görünmez kılar. Liyakat ideolojisi, toplumsal hiyerarşiyi bireysel yetenek ve çabanın doğal bir sonucu olarak sunar. İnşa edilen ideolojik anlatı; fırsat eşitsizliği, kültürel sermaye aktarımı ve sömürü gibi nesnel gerçeklikleri dışarıda bırakarak yapısal bir körlük zemini hazırlar. Liyakat kavramının tarihsel gelişimine bakıldığında; aristokratik kan bağına, feodal zümre ayrıcalıklarına ve kralların mutlak otoritesine dayalı geleneksel hiyerarşilerin yerine, bireysel performansı ve kabiliyeti merkeze alarak toplumsal tabakalaşmayı yeniden düzenleyen işlevsel bir mekanizma olarak ortaya çıktığı görülür. Tarihsel süreçte doğumla kazanılan statülerin yerine bireyin kendi çabasını, eğitimini ve yeteneğini merkeze alan liyakat anlayışı, toplumsal yapının rasyonelleşmesinde önemli bir işleve sahip olmuştur. Liyakatin bu teorik ve işlevsel potansiyeli sosyolojik açıdan göz ardı edilemez. Ancak mevcut çalışmanın temel sorunsalı, liyakati toptan reddetmek değil; onun idealize edilmiş işlevinden nasıl koparıldığını ve çağdaş

agnotoloji tartışmalarının merkezinde konumlanan bir araca nasıl dönüştüğünü çözümlemektir. Bu amaca ulaşmak için çalışma, eleştirel literatür taraması ve kavramsal analiz modeline dayanmakta; aynı zamanda kuramsal iddiaları ampirik bir zemine oturtmak amacıyla küresel gelir dağılımı ve eğitim eşitsizliğine dair güncel makro-istatistiklerden (ikincil veri analizi) yararlanmaktadır. Araştırmada kullanılan ikincil veriler (PISA, EPI ve Oxfam raporları), neoliberal liyakat söyleminin hem küresel servet dağılımındaki hem de eğitimdeki sosyo-ekonomik tahribatını uluslararası ölçekte, yüksek geçerlilikle ve karşılaştırmalı olarak en şeffaf biçimde ortaya koydukları için metodolojik bir temel olarak seçilmiştir. Liyakat ve üretilmiş cehalet arasındaki ilişki çok boyutlu bir yapı arz ettiğinden, metodolojik olarak sosyoloji, siyaset felsefesi, örgütsel davranış, eğitim bilimleri ve mikroiktisat (oyun teorisi) alanlarını kesiştiren disiplinlerarası bir inceleme çerçevesi benimsenmiştir. Bu bağlamda metnin ilerleyen bölümlerinde sırasıyla; bilgisizliğin epistemolojik inşası ve sembolik şiddet boyutu (Proctor, Bourdieu), elitlerin ve kurumların savunmacı cehalet üretimi (McGoey, Mills, Croissant), eğitimdeki ve toplumsal hareketlilikteki liyakat illüzyonları (Khan, Littler, Atakişi) ile rasyonel bir eylem olarak stratejik cehalet (Taneva ve Wiseman) analiz edilecektir. Nihai olarak makale, liyakat distopyasını (Young) aşabilmek adına yoksulluğun hak temelli politik bir zemine (Buğra) oturtulmasını öneren kuramsal bir sentezle sonlanmaktadır.

Bilgisizliğin Sosyolojisi: Agnotolojik Bir İnşa Olarak Liyakat

Epistemolojik Kör Noktadan Agnotolojiye: Boşluktan Üretime Geçiş

Sosyoloji disiplini, felsefi köklerinden devraldığı Aydınlanma geleneğinin bir sonucu olarak, ontolojik ve epistemolojik analizlerini tarihsel süreçte hep "bilgi" üzerine inşa etmiştir. Eleştirel sosyal bilimler, Foucaultcu bir yaklaşımla bilginin nasıl üretildiğini, iktidarla olan organik bağını ve kitleleri nasıl şekillendirdiğini sorunsallaştırmıştır. Ancak çağdaş sosyolojinin salt bilgiye odaklanan yaklaşımı, belirgin bir epistemolojik kör nokta yaratmıştır. Proctor'ın da altını çizdiği üzere, akademik dünya bilgi üzerine ciltler dolusu eser üretirken, bilgisizliğin (cehaletin) nasıl var olduğu hakkında oldukça sınırlı bir alana odaklanmıştır. Öyle ki yakın zamana kadar bahsi geçen olguyu adlandıracak analitik bir kavram dahi literatürde yer almamıştır (Proctor, 2008: 1).

Söz konusu eksiklikten doğan agnotoloji, cehalete dair klasik algımızı kökten dönüşüme uğratır. Geleneksel aklın gözünde cehalet; eğitimsizliğin, henüz

aydınlatılmamış karanlığın veya masum bir bilişsel noksanlığın temsilidir. Oysa agnotolojik perspektif; bilgisizliğin "bir boşluktan çok daha fazlası" olduğunu, kasten inşa edilen, sürdürülen ve politik bir araç olarak yönetilen aktif bir üretim süreci olduğunu ortaya koyar (Proctor, 2008: 2). Bu noktada, üretilmiş bilgisizlik kavramı, modern sosyolojik tahayyül için kilit bir açar haline gelir. Eğer bilgisizlik sadece bir "boşluk" değilse, modern kapitalizmde ezilen sınıfların sistemin kendi aleyhlerine çalıştığını "görememeleri" de basit bir algı eksikliği olarak değerlendirilemez. Liyakat ideolojisi, bu kurgusal bilgisizlik üzerinden işler; yapısal eşitsizliklerin üzerini örterek, yoksulluğun ve başarısızlığın sistematik doğasını aktif bir biçimde görünmez kılar.

Şüpheyi Bir Ürün Olarak Pazarlamak: Liyakat Mitinin Agnotolojik İnşası

Bilgisizliğin aktif bir strateji olarak kurgulanması, iktidar ve sınıf ilişkilerine dair yeni soruları beraberinde getirir. Proctor (2008: 3), bilgisizliğin "doğallığını, nedenlerini ve dağılımını" sorgulamamız gerektiğini savunur. Tıpkı ekonomik sermayenin toplumda sınıfsal bir eşitsizlikle dağıtılması gibi, sistemin işleyişine dair bilgisizlik de eşitsiz ve stratejik bir biçimde dağıtılır. Hâkim sınıflar, yoksulluğun tarihsel ve yapısal nedenlerini (miras, kültürel sermaye eksikliği, bölgesel eşitsizlikler) "bilmemeyi" konforlu bir strateji olarak benimserken; alt sınıflar, liyakat anlatısı aracılığıyla kendi sömürülerine karşı bilgisiz bırakılırlar.

Liyakat mitinin agnotolojik işleyişini en iyi açıklayan metafor, bizzat Proctor'ın bilgisizlik endüstrisini analiz ederken kullandığı tütün sektörü örneğidir. Yirminci yüzyılda tütün şirketleri, ürünlerinin kansere yol açtığına dair bilimsel kanıtları çürütmek yerine, halkın kafasını karıştırmayı ve gerçekler etrafında bir duman bulutu yaratmayı seçmişlerdir. Öyle ki, şirket içi yazışmalarda tütün endüstrisi kendi temel stratejisini "Şüphe bizim ürünümüzdür" cümlesiyle özetlemiştir (Proctor, 2008: 17).

Günümüz neoliberal ekosisteminde de şüphe ve bilgisizlik, benzer bir endüstriyel mantıkla işlemektedir. Kişisel gelişim sektörü ve kurumsal insan kaynakları anlatıları, eşitsizliğin üzerini örten stratejik meşrulaştırma işlevi görmektedir. Birey sürekli olarak "Yeterince çalışırsan başarırsın," "Zenginlik zihinsel bir tercihtir" veya "Tükenmişliğinin sebebi sistem değil, senin zaman yönetimindir" gibi bireyci söylemlerle kuşatılır. Bu anlatının temel işlevi, tıpkı tütün endüstrisinde olduğu gibi "şüphe" üretmektir. Birey, yapısal bir krizle veya derin bir sınıfsal adaletsizlikle karşılaştığında, sorunu sistemde aramak yerine "Acaba ben mi yeterince çabalamadım?" şüphesine düşürülür. Piyasa rasyonalitesini adeta ruhsal bir öğretiye dönüştüren kişisel gelişim endüstrisi, toplumsal eşitsizlikleri ve tarihsel koşulları görünmez kılma eğilimi göstererek kişiye her kırılmayı yalnızca kendi

iradesiyle onarabileceği yanılgısını telkin eder. Böylece özne, kendi başarı hikâyesinin kahramanı ilan edilirken, eşzamanlı olarak karşılaştığı tüm başarısızlıkların da yegâne faili konumuna itilir. Toplumsal gerçekliğe sırtını dönen birey, sistemin sürekli yinelenen öz-dönüşüm çağrılarına boyun eğerek neoliberalizmin "makbul insan imalatı" sürecine doğrudan eklemlenir (Akyüz, 2026: 56). Dolayısıyla liyakat miti, başarısızlığın suçunu tümüyle bireye yıkarak, yapısal eşitsizlikler hakkında "üretilmiş cehalet" inşa eder.

Sembolik Şiddet ve İçselleştirilmiş Cehalet: Liyakatin Doğallaştırılması

Güç İlişkilerinin Gizlenmesi ve Bir Agnotoloji Pratiği Olarak Çarpık İdrak Ediş

Yukarıdan aşağıya doğru kurgulanan ve liyakat miti üzerinden pazarlanan stratejik şüphe ve bilgisizliğin, tahakküm altındaki sınıflar tarafından neden radikal bir direnişle karşılaşmadığı sorusu, eleştirel sosyolojinin temel düğüm noktalarından biridir. İktidarın ürettiği "başarı" ve "çalışan kazanır" anlatısının toplumda karşılık bulabilmesi için, kitlelerin ideolojik yapıya sadece maruz kalmaları yetmez; nesnel gerçekliği kendi iradeleriyle görmezden gelmeleri gerekir. Bu noktada Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron'un geliştirdiği kuramsal çerçeve, üretilmiş cehaletin kitlelerce nasıl içselleştirildiğini anlamamız için sağlam bir analitik zemin sunmaktadır.

Bourdieu ve Passeron (2015: 34), pedagojik eylem ve kültürel aktarım teorilerinde, eşitsizliğin meşrulaşmasının temel şartı olarak "gizleme" eylemini merkeze alırlar. Onlara göre, "sembolik şiddeti elinde bulunduran her iktidar; yani bir anlamlar dizisini meşru biçimde, temelindeki güç ilişkilerini gizleyerek dayatabilen her iktidar, sembolik nitelikteki kendi gücünü bu güç ilişkilerine ekler". Alıntılanan saptama, liyakat mitinin agnotolojik işleyişinin de özetidir. Neoliberal sistemin dayattığı "fırsat eşitliği" ve "liyakat" kavramları, aslında var olan sınıfsal güç ilişkilerini ve sermaye (kültürel, ekonomik, sosyal) eşitsizliklerini gizleyen birer sembolik şiddet aygıtından ibarettir. Sistemin gücü, insanların mevcut eşitsizliği kavrayamamalarından, yani kasten üretilmiş bir "çarpık idrak ediş" sarmalında tutulmalarından kaynaklanır. Bu durum, öznenin bilinçsizliğinden veya tek taraflı bir manipülasyondan ziyade, toplumsal yapının kendi kendini yeniden üretmek için başvurduğu yapısal bir körlük, bir bilgisizlik inşasıdır (Bourdieu ve Passeron, 2015: 24-25).

Sınavların Agnotolojisi: "Kişisel Başarısızlık" İllüzyonu ve Kader Yanılsaması

Üretilmiş cehaletin ve sembolik şiddetin gündelik hayatta sistematik olarak kurumsallaştığı alanlar; eğitim kurumları ve bu kurumların liyakat ölçüm araçları olan sınavlardır. Liyakat ideolojisi, toplumsal hiyerarşiyi doğal ve kaçınılmaz bir olgu gibi sunmak için nesnel ölçüm yanılsamasına ihtiyaç duyar. Bourdieu ve Passeron (2015: 208), sınavların aslında yapısal eşitsizlikleri perdeleyen ve sınıfsal kaderi bireysel başarıya tahvil eden agnotolojik birer maske olduğunu vurgularlar:

"Sınav kadar, tedrisi hükümlerin ve meşrulaştırdıkları toplumsal hiyerarşilerin genel geçer kabulünü herkese hissettirecek şekilde tasarlanmış başka bir şey daha yoktur. Zira sınav bir yandan elenenlerin kendilerini başarısız saymalarına, diğer yandan da az sayıda uygun aday arasından seçilenlerin, seçilmelerinde (...) bir liyakatin ya da 'Allah vergisinin' ispatını görmelerine yol açar."

Bu ifade, çalışmamızın temel izleği olan "stratejik bilgisizlik" inşasının en somut görünümlerinden biridir. Sistemin inşa ettiği agnotolojik başarı, sistemin dışarıda bıraktığı bireylerin maruz kaldıkları tasfiyenin gerçek nedenlerini (sermaye birikimi, kültürel miras, eşitsiz eğitim koşulları) bilmemelerini sağlamasıdır. Sınav mekanizması, yapısal eşitsizliği bir performans verisine dönüştürerek toplumsal olanı teknik olana indirger. Dolayısıyla elenen birey, içinde bulunduğu durumu sistemik bir adaletsizliğin sonucu olarak değil, bizzat kendi yeteneksizliği veya zihinsel noksanlığı olarak okumaya mecbur bırakılır. Başarısızlık artık politik bir sorun olmaktan çıkarak bireysel bir kusur hâline gelir.

Öte yandan, seçilen azınlık için sınav, sahip oldukları yapısal avantajların üzerini örten bir aklama aygıtı işlevi görür. Kazananlar, elde ettikleri konumu liyakatle veya "Allah vergisi" bir yetenekle kazandıklarına ikna edilirken; inşa edilen algı, imtiyazların sınıfsal kökenine dair kolektif bir bilgisizliği besler. Proctor'ın tütün endüstrisi örneğinde olduğu gibi, sınav endüstrisi de "şüpheyi pazarlar." Birey, yapısal bir adaletsizlikle karşılaştığında, şüpheyi kendi kapasitesine yöneltir.

Ayrıcalıkların Aklanması: Elit Agnotolojisi ve Savunmacı Cehalet

Liyakat miti, tahakküm altındaki sınıflar için bir içselleştirilmiş başarısızlık kaynağı (sembolik şiddet) işlevi görürken; eşitsizlik hiyerarşisinin tepesinde yer alan elitlere korunaklı bir "cehalet bahanesi" sunar. Sosyolog Linsey McGoey (2019), *The Unknowers* adlı eserinde stratejik bilgisizliğin kurumsal ve elitist formlarına dikkat çeker. McGoey'e (2019: 56) göre cehalet bahaneleri; bireylerin veya kurumların, başkalarına verdikleri yapısal zararlardaki kendi suç ortaklıklarını perdeleyen, onlara

makul bir inkâr alanı sunan ve bilmezden gelmeyi "hesaplanmış bir strateji" olmaktan çıkarıp "saflık" gibi gösteren her türlü mekanizmadır.

Liyakat ideolojisi, ayrıcalıklı sınıfların kendi statülerini meşrulaştırmak için başvurdukları stratejik bir inkâr aracıdır. Ekonomik gücü, mirası veya kültürel sermayeyi elinde bulunduran ayrıcalıklı sınıflar, elde ettikleri kazanımları "kişisel yetenek, vizyon veya çok çalışma" gibi liyakat bazlı erdemlerle açıkladıklarında, eşitsizliğin arka planında yatan tarihsel sömürüleri ve sınıfsal avantajları yapısal olarak bilmezden gelme hakkı kazanırlar. Bu noktada Linda Martín Alcoff'un (2007) "ahlaki rahatsızlıktan kaçış" argümanı devreye girer. Alcoff'a (2007: 43-44) göre, sistemden fayda sağlayan ayrıcalıklı sınıflar, kurulu düzenin yaygın adaletsizliği karşısında "utanç, suçluluk veya ahlaki bir dehşet yaşamamak için" kasıtlı bir "bilmeme" (ignorance) hâli geliştirirler. Başarılarının yapısal kökenlerini bilmemek, onlara kendi vicdanlarında aklanma konforu ve "iyi insan" imajlarını koruma fırsatı sunar.

Kasıtlı bilgisizlik, Charles W. Mills'in (2007: 13) altını çizdiği üzere sadece pasif bir karanlık değil; ayrıcalıkları korumak için "bilgi kılıfı altında" sunulan "militan (saldırgan) bir cehalet" formudur. Liyakat söylemi; sisteme yöneltilen yapısal eleştirileri "tembellik" veya "kıskançlık" gibi bireysel eksiklikler olarak yeniden çerçeveler ve agresif bir biçimde püskürtür. Mills'in (2007: 28) vurguladığı gibi, militan inkârın asıl politik motivasyonu, alt sınıfları kendi ekonomik konumları nedeniyle suçlayarak kaynakların yeniden dağıtımı taleplerini etkisiz hale getirmektir.

Militan cehaletin çağdaş neoliberalizmdeki en somut yansımaları, dijital platformlar aracılığıyla yaygınlaşan hiper-rekabetçi performans kültürü ve küresel sermaye elitlerinin benimsediği söylemlerde gözlemlenmektedir. Barınma krizinden enflasyona, sendikasızlaştırmadan gelir adaletsizliğine kadar sistemin yapısal krizlerine işaret eden alt sınıf talepleri; egemen aktörler tarafından sıklıkla "tembellik", "kurban psikolojisi" veya "irade eksikliği" gibi bireysel etiketlerle itibarsızlaştırılmaktadır. Aşırı çalışmayı kutsayan ve yoksulluktan kurtulmayı bütünüyle psiko-fiziksel bir disiplin meselesine indirgeyen yeni nesil elit retoriği, basit bir kişisel gelişim anlatısı değildir. Aksine, sermaye birikiminin ardındaki tekelci piyasa yapılarını, vergi imtiyazlarını ve emek sömürüsünü agresif biçimde koruyan, "bilgi kılığına girmiş" bir agnotoloji kalkanıdır. Eşitsizliğe dair yükselen her türlü yapısal eleştiri, elitlerin inşa ettiği militan cehalet duvarına çarptırılarak salt bir zihniyet noksanlığına indirgenmektedir. Böylece kaynakların yeniden dağıtımına yönelik politik talepler sistematik olarak sönümlendirilmektedir.

Elitlerin ve kurumların kendi cehalet bahanelerini rasyonalize etme süreci, ekonomi politiğin resmi diliyle de kurumsallaştırılır. McGoey (2019: 131), kapitalist sistemde liyakat inancının akademik dayanağı olarak "gelir dağılımının marjinal

verimlilik teorisini" işaret eder. Bu neoklasik iktisat teorisi, kusursuz rekabet piyasalarında bireylerin elde ettikleri ekonomik gelirin (örneğin bir CEO'nun milyon dolarlık priminin veya bir maden işçisinin asgari ücretinin), onların topluma sağladıkları "gerçek ekonomik değer" ile doğal bir şekilde eşleştiğini öne sürer.

Liyakatin ekonomi-politik zirvesini temsil eden argüman, aslında yapısal eşitsizliğin kritik bir boyutunu oluşturur. Ekonomist Joan Robinson'un da vurguladığı üzere, bireyin gelirinin onun doğal katkısının bir ölçüsü olduğu fikri, "birinin iyi talihinin Tanrı tarafından bahşedildiği" dogması kadar kanıtlanamaz ve temelsiz bir hipotezdir (akt. McGoey, 2019: 133). Neoklasik iktisat bu teori aracılığıyla, gelirin aslında miras, şans ve sömürü temelli olduğu gerçeğini görünmez kılmaya hizmet eder. Ekonomik başarıyı kişinin topluma katkısıyla eşitlemek; Hintli bir köylünün veya modern bir kuryenin düşük gelirini "değersizliğine", bir finansal spekülatörün büyük servetini ise "ustalığına" yorarak, kapitalizmin şiddetini liyakat maskesi altında doğallaştırır. Böylece sistem, kazananları kendi ayrıcalıklarını sorgulama yükünden kurtarırken; kaybedenleri hem ekonomik sömürüye terk eder hem de "yetersiz ve bilgisiz" olarak damgalar.

Neoklasik iktisadın geliri salt bireysel verimlilikle eşitleyen yaklaşımı, yapısal eşitsizlikleri rasyonalize eden epistemolojik bir kurgu işlevi görmektedir. Nitekim Economic Policy Institute (EPI) verileri (Bivens ve Kandra, 2022), söz konusu kuramsal kurgunun ampirik düzlemde nasıl bir sömürü pratiğini perdelediğini açıkça göstermektedir. 1978'den günümüze ortalama bir işçinin reel ücreti yalnızca %18 artarken, tipik bir CEO'nun gelirinin %1.460 oranında artarak 399 katlık bir gelir uçurumu yaratması; üst düzey kazançların toplumsal katkı veya üstün liyakat ile değil, sistemin elitler lehine kurgulanma kapasitesiyle ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla EPI istatistikleri, gelir dağılımını bireysel liyakat üzerinden meşrulaştıran neoklasik varsayımların, devasa bir sınıfsal sermaye birikimini örten agnotolojik bir araç olduğunu doğrulamaktadır.

Kurumsal Körlük ve Bilgisizliğin Ölçeği: Liyakatin Organizasyonel Üretimi

Bir Ölçek Meselesi Olarak Cehalet

Liyakat ideolojisinin ve ürettiği yapısal cehaletin sosyolojik haritasını çıkarabilmek için, analiz düzeyini bireysel psikolojiden veya elitist siyasetten çıkarıp kurumsal/örgütsel boyuta taşımak gerekmektedir. Jennifer L. Croissant (2014: 331), bilgisizlik ve yokluk (absence) sosyolojisi üzerine geliştirdiği kavramsal çerçevede, agnotolojinin analitik temelini oluşturacak beş özellik tanımlar: Ontoloji, süreğenlik, taneciklilik, kasıtlılık ve ölçek. Bu kavramlar arasında özellikle ölçek,

üretilmiş bilgisizliğin nedenselliğini ve yayılım alanını kavramak için kilit bir öneme sahiptir.

Croissant'a göre bilgisizliğin ölçeği; "bireysel bilgi veya bilişsel süreçlerden başlayıp üniversiteler ve işyerleri gibi organizasyonlara, oradan da geniş kültürel formasyonlara ve ideolojilere" kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsar (Croissant, 2014: 331). Liyakat mitinin toplumdaki sarsılmaz gücü, bu geniş ölçek yapısından kaynaklanır. Başarının sadece kişisel çabaya dayandığı yanılgısı, yalnızca makro düzeydeki bir devlet ideolojisi veya mikro düzeydeki bir bireysel inanç değildir; aynı zamanda okullar, modern şirketler, insan kaynakları departmanları ve performans ölçüm sistemleri (iş yerleri) tarafından her gün rutin olarak üretilen ve ölçeklendirilen organizasyonel bir bilgisizlik formudur.

Bununla birlikte, üretilmiş cehalet kavramını kurumsal düzeyde tartışırken dikkat edilmesi gereken bir sınır vardır. Elitleri ve kurumları her an gizli kapılar ardında eşitsizlik planlayan homojen ve mutlak bir yapı olarak görme riskinden (yapısalcı determinizmden) kaçınmak gerekir. Sosyolojik gerçeklikte kurumlar ve ayrıcalıklı sınıflar, eşitsizliği yaratırken her zaman bu denli aktif ve ustaca kurgulanmış bir mühendislik süreci işletmezler. Kurumsal körlük ve eşitsizliğin yeniden üretimi çoğu zaman büyük bir yapısal ataletin, tarihsel birikimin, bürokratik karmaşıklığın ve liyakat sisteminin kendi içindeki plansız sonuçlarının bir eseridir. Diğer bir deyişle, egemenlerin ve kurumların bilgisizliği her zaman kasten tasarlanmış bir komplodan değil; sistemin doğası gereği geliştirdikleri, kendi sınıfsal konumlarının dışını algılayamadıkları yapısal bir sosyolojik miyopluktan ve bürokratik konfordan da beslenir.

Organizasyonel Kör Noktalar ve Performans İllüzyonu

Modern iş yerleri ve kurumsal bürokrasiler, liyakat ideolojisini somutlaştıran ve yapısal eşitsizlikleri görünmez kılan başlıca agnotolojik aygıtlar olarak işlev görür. Croissant'ın, Diane Vaughan ve Lynn Eden gibi örgütsel sosyologlara atıfla belirttiği üzere; "organizasyonlar; bölümlere ayırma ve yapısal gizlilik aracılığıyla bilgisizlik üretirler" ve ilgili kurum içi süreçler kasten "kör noktalara ve verilerin önceliklendirilmesine" yol açar (Croissant, 2014: 335).

Liyakat eksenli kurumsal değerlendirme sistemleri (örneğin KPI-Temel Performans Göstergeleri veya standart işe alım testleri), böyle bir kör nokta yaratmak üzere tasarlanmıştır. Organizasyon, bir çalışanın başarısını veya başarısızlığını ölçerken, o bireyin sahip olduğu sınıfsal, kültürel veya ekonomik dezavantajları organizasyonel olarak dışarıda bırakır. Bireyin tüm tarihsel ve sınıfsal gerçekliği, bir Excel tablosundaki performans verisine indirgendiğinde, kurum kasten bir bilgisizlik alanı inşa etmiş olur. Eşitsizlik, teknik bir ölçüm perdesinin arkasında silinir. Gerçekleşen kurumsal körlük sayesinde sistem, ayrıcalıklı

sınıflardan gelen ve kültürel sermayesi yüksek olan bireylerin başarılarını salt yetenek olarak kodlarken, yapısal engellere takılan bireylerin başarısızlıklarını yetersizlik olarak işaretler.

Agnotolojinin Açmazları ve Karşı-Hegemonik İhtimaller

Tüm kurumsal körlük ve ölçeklendirilmiş bilgisizlik analizlerine rağmen, liyakat ideolojisini ve elitlerin cehalet üretimini eksiksiz, hiç açık vermeyen monolitik bir makine olarak okumak, analizi tehlikeli bir yapısalcı determinizme sürükleme riski taşır. Kurumlar ne kadar stratejik bir bilgisizlik inşa etseler de toplumsal alan, hiçbir zaman tahakkümün mutlak zaferine teslim olmuş statik bir yapı değildir; aksine her zaman çatışmalı, geçirgen ve direnişe gebedir. Liyakat mitinin ürettiği sembolik şiddet, özellikle ekonomik krizlerin derinleştiği, diplomaların enflasyona uğrayarak işlevsizleştiği ve güvencesiz "çalışan yoksulluğunun" kitleselleştiği anlarda yapısal tıkanıklıklar yaşar. Bahsi geçen kriz anları, elitlerin inşa ettiği bilgisizlik perdesinin yırtıldığı ve alt sınıfların kendi başarısızlıklarını bireysel bir yetersizlikten ziyade sistemik bir sömürü olarak yeniden okumaya başladıkları epistemolojik çatlaklar yaratır. Özellikle yeni nesil sendikal hareketler, dijital platformlarda filizlenen ifşa pratikleri ve tabandan yükselen dayanışma ağları; üretilmiş cehalete karşı aşağıdan yukarıya doğru gelişen, kurumsal körlüğü içeriden sarsan bir "karşı-hegemonik bilgi" inşasının pekâlâ mümkün olduğunu kanıtlamaktadır. Kısacası sistem yenilmez değildir; liyakat yanılsaması, nesnel gerçekliğin sert duvarına çarptığı her an kendi meşruiyet krizini de beraberinde üretmektedir.

Mazeret Olarak Bilgisizlik: Bürokrasi, Krizler ve Anti-Stratejiler

Rahatsız Edici Bilginin Dışlanması ve Bürokratik Bilgisizlik İradesi

Liyakatin kurumsal düzeyde bir körlük yarattığını tespit ettikten sonra, kasten dışarıda bırakılan gerçeklerin kurumsal epistemolojideki karşılığını bulmak ve rutinleşme mekanizmalarını netleştirmek gerekir. Steve Rayner (2014: 127-132), kurumların ve bireylerin karmaşık bir dünyada eyleme geçebilmek adına, dünyanın "basitleştirilmiş ve kendi içinde tutarlı" versiyonlarını yaratmak zorunda olduklarını belirtir. Ancak bu pürüzsüz anlatının inşa edilebilmesi için, gerçekliğe dair tehdit veya tehlike arz eden birçok verinin sistemin dışına itilmesi gerekir; Rayner kurumsal tutarlılığı sarsan bu verilere "rahatsız edici bilgi" (uncomfortable knowledge) adını verir. Liyakat ideolojisi, tanımlanan rahatsız edici bilginin; yani sınıfsal sömürünün, fırsat adaletsizliklerinin ve sermaye aktarımının kurumsal inkâr,

reddetme veya saptırma stratejileriyle görünmez kılınması prensibiyle çalışır. Başarısızlık, yapısal bir kusur olarak değil; bireysel bir liyakat eksikliği olarak çerçevelendiğinde sistem, kurgusal tutarlılığını korur.

Yapısal dışlama süreci, devlet bürokrasileri ve düzenleyici kurumlarda teknik bir nitelik kazanır. McGoey (2007: 213), bürokrasilerdeki bilgi süreçlerini incelerken Nietzscheci bir okumayla, modern kurumlarda bilme arzusu kadar güçlü bir "bilgisizlik iradesi" (will to ignorance) bulunduğunu ve bunun "bir düzenleyicinin görünürdeki amacını veya hedefini gerçekleştirme yeteneğini boşa çıkarmaya yaradığını" ifade eder.

Liyakat eksenli kurumlara (örneğin eğitim planlama teşkilatları veya işe alım komisyonları) dışarıdan bakıldığında, "fırsat eşitliği" gibi görünür hedeflere sahip oldukları varsayılır. Oysa kurumların zımni çıkarları korumak için geliştirdikleri "anti-stratejiler", belirtilen resmi amaçlarla tabandan çelişecek şekilde işler (McGoey, 2007: 219). Dolayısıyla liyakat mekanizmaları, adaleti tesis etmekten ziyade, ayrıcalıklı grupların konumlarını rasyonel ve nesnel bir işleyişin sonucu gibi meşrulaştıran kurumsal birer anti-strateji niteliği taşır.

Defansif Cehalet ve Kriz Anlarında Bir Varlık Olarak Kurumsal Mazeret

Bilgisizlik iradesi, liyakat retoriğinin ve rasyonel piyasa kurgusunun çöktüğü yapısal kriz veya skandal anlarında esnek bir meşruiyet kalkanına dönüşür. Kurumlar ve elit aktörler, liyakatsizliğin ve yapısal kayırmacılığın aleni biçimde açığa çıktığı durumlarda kasıtlı bir manipülasyon yapmakla suçlanmaktan kaçınmak için kendi cehaletlerine sığınırlar. McGoey'nin (2007: 231) kavramsallaştırmasıyla "defansif cehalet", sessizliğin kasıtlı bir gizliliğe değil de yalnızca çelişkili gerçeklerin yorumlanmasındaki hatalara veya zorluklara atfedilebildiği, aklayıcı bir kurumsal mazeret sunar.

Sistem, dezavantajlı grupları sürekli dışarıda bıraktığında bürokrasi bunu "verilerin karmaşıklığı, ölçüm hataları veya sistemsel zorluklar" olarak açıklar. Eşitsizlik böylece kasıtlı bir sömürü pratiği olmaktan çıkarılıp teknik bir aksaklık seviyesine indirgenerek aklanır. Aynı esnek mekanizma, serbest piyasa ekosisteminin aktörleri tarafından ekonomi-politik düzlemde de işletilir. Davies ve McGoey (2014: 79), neoliberal epistemolojide bilgisizliğin basit bir eksiklik olmadığını, aksine kurumsal bir mazeret ve üretken bir güç olduğunu öne sürerler. Normal zamanlarda elde ettikleri yüksek kâr oranlarını ve statüleri kendi üstün liyakatlerine, zekâlarına ve analitik bilgilerine bağlayan seçkin aktörler (örneğin 2008 küresel finans krizindeki bankacılar ve fon yöneticileri), sistem çöktüğünde sorumluluktan kaçınmak adına, bilgisizlik söylemine başvurur; modellerin başarısız olduğunu ve krizin öngörülemez olduğunu iddia ederler.

Sorumluluğun reddedildiği kriz anlarında bilgisizlik, aktörler için bir zafiyet olmaktan çıkıp onları yasal ve ahlaki sorumluluktan kurtaran, hesap vermelerini engelleyen son derece değerli bir varlığa (asset) dönüşür (Davies ve McGoey, 2014: 81). Kısacası üretilmiş bilgisizlik, kriz anlarında hem bürokrasiyi hem de plütokrasiyi koruyan işlevsel bir dokunulmazlık mekanizmasıdır.

Elit Eğitimi ve "Demokratik Eşitsizlik": Ayrıcalığın Liyakat Olarak Bedenselleşmesi

Çeşitlilik İllüzyonu ve Demokratik Eşitsizliğin Agnotolojisi

Liyakat mitinin ve ürettiği cehalet epistemolojisinin soyut birer makro-politika olmanın ötesinde, gündelik hayatta nasıl yeniden üretildiğini anlamak için elitlerin yetiştirildiği kurumlara bakmak gerekir. Sosyolog Shamus Rahman Khan (2011), Amerikan elitlerinin üretim merkezlerinden biri olan St. Paul's Lisesi'nde yaptığı etnografik çalışmasında (*Privilege*), modern seçkinlerin ayrıcalıklarını nasıl bir "hak edişe" dönüştürdüklerini ifşa eder. Khan'ın analizindeki en paradoksal ve güçlü saptama "demokratik eşitsizlik" kavramıdır. Geçmişin aristokratik elitleri, ayrıcalıklarının doğuştan gelen bir hak olduğuna inanırken; yeni nesil elit kurumlar kapılarını farklı ırklara, cinsiyetlere ve alt sınıflardan gelen yetenekli öğrencilere açarak "demokratikleşmişlerdir." Ancak Khan (2011: 5), bu görünürdeki açıklığın aslında yapısal bir eşitsizliği gizlediğini şu sözlerle ifade eder: "Demokratik eşitsizlik dünyasında yaşıyoruz; bununla kastettiğim, ulusumuzun açıklık ve erişim gibi demokratik ilkeleri benimsemesi, ancak bu benimseme arttıkça eşitsizlik seviyelerimizin de aynı oranda artmasıdır".

Agnotolojik bir okumayla, elit kurumlardaki "çeşitlilik" ve "kapsayıcılık", sistemin adaletsizliğine karşı üretilmiş işlevsel bir bilgisizlik perdesi olarak çalışmaktadır. Kurum, içindeki alt sınıf veya azınlık öğrencileri vitrine koyarak, eşitsizliğin yapısal nedenlerini görünmez kılar. Khan'ın (2011: xiii) kendi ifadesiyle: "Ayrıcalığı tehlikeli kılan şey, bazı gençlerin içine doğdukları tüm faydaları maskeleme biçimidir." Çeşitlilik, ayrıcalıkları maskeleyen ve mevcut sömürüyü demokratik bir illüzyonla meşrulaştıran stratejik bir "bilmeme" mekanizmasına dönüşür.

Çok Çalışma Söylemi ve Bir Kurgu Olarak Başarı

Yeni elitlerin cehalet üretiminde başvurdukları en temel strateji, ironik bir biçimde "çok çalışma" söylemidir. Modern seçkinler, konumlarını açıklarken sahip oldukları köklü kurumsal ve tarihsel avantajları kasten söylemin dışına iterek, başarıyı sadece bireysel performansla açıklarlar. Khan (2011: 14) bu durumu şu şekilde formüle

eder: "Yeni elitler kendilerini çok daha bireyselleşmiş olarak düşünürler ve konumlarının kendi yaptıklarının bir ürünü olduğunu varsayarlar. (...) Yeni elitlerin anlattığı hikâye, Amerika'nın liyakat ve çok çalışmanın karşılığını vereceği yönündeki derin inancı üzerine inşa edilmiştir."

Öğrenci veya genç elit, başarısının ardındaki yapısal destek mekanizmalarını (kültürel sermaye, miras, prestijli ağlar) göz ardı etme eğilimi gösterir. Çünkü bahsi geçen desteği kabul etmek, başarısının sınıfsal olduğunu kabul etmektir; bu ağır yüzleşmeden kaçınmanın en rasyonel yolu ise ayrıcalıkları görünmez kılan liyakat mitinin aklayıcı gölgesine sığınmaktır. Ancak Khan'ın (2011: 199) kitabın sonunda vurguladığı gibi, "elitler; başarılarının kaynağının servetleri değil çalışmaları, soyları değil yetenekleri olduğunu öne sürerek bir kurgunun altında işlev görürler." İşte bu kurgu, tam olarak elit okulların ürettiği bilgisizlik epistemolojisidir. Genç elitler, neyi bilmemeleri gerektiğini öğrenerek mezun olurlar: Sahip oldukları ayrıcalıkların sınıfsal kökenlerini bilmemek ve dünyayı sadece bireysel çabaların yarıştığı eşit bir oyun alanı sanmak.

Neoliberal Bir Yanılsama Olarak Meritokrasi: Eşitsizliğin Gizlenmesi ve Kolektif Körlük

Plütokrasinin Mazereti ve Sosyal Tabakalaşmayı Gizleyen Bir Mit

Liyakat ideolojisinin yarattığı bilgisizlik epistemolojisi, salt kurumsal bir körlük veya bireysel bir yanılgıdan ibaret olmayıp neoliberal düzenin kendini idame ettirmek için başvurduğu temel bir meşrulaştırma zeminidir. Jo Littler (2017: 3), *Against Meritocracy* adlı eserinde liyakatin günümüzdeki politik işlevini ifşa ederken; "liyakatin, çağdaş neoliberalizmin meşrulaştırıldığı ve yeniden üretildiği temel bir ideolojik araç haline" geldiğini belirtir. Sadece bir seçim yöntemi olmaktan çıkıp neoliberal bir başarı mitine dönüşen bu ideolojik araç, İbrahim Halil Atakişi'nin (2025) modern meritokratik yönetimlerin aslında yapısal adaletsizlikleri perdeleyen bir efsaneden ibaret olduğu yönündeki argümanıyla örtüşür. Bu noktada, küresel Kuzey'in merkez kapitalist ülkelerindeki (özellikle ABD ve İngiltere örneğindeki) liyakat anlatısı ile Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin liyakat deneyimleri arasındaki bağlamsal ayrımın altını çizmek elzemdir. Merkez ülkelerde liyakat miti, gelişmiş kurumsal yapılar, köklü üniversiteler ve hiper-rekabetçi piyasalar üzerinden görece rafine bir fırsat eşitliği yanılsamasıyla pürüzsüzce işlerken; Türkiye gibi kurumsallaşmanın zayıf olduğu çevre/yarı-çevre ülkelerde tablo çok daha karmaşıktır. Türkiye bağlamında meritokrasi tartışmaları sadece yapısal eşitsizliğin incelikle gizlenmesiyle değil; aynı zamanda kayırmacılık (nepotizm), açık kurumsal

tahribat ve ahbap-çavuş kapitalizmi (crony capitalism) gibi çok daha çıplak adaletsizlik pratikleriyle iç içe geçer. Dolayısıyla, Khan veya Mills'in analiz ettiği Batılı liyakat formları ile Buğra ve Atakişi'nin yerel literatürde analiz ettiği yoksulluk ve açık liyakatsizlik pratikleri; aslen küresel kapitalizmin eşitsiz gelişim yasasının farklı coğrafyalardaki farklı agnotolojik görünümleridir. Batı'da liyakat, tarihsel ayrıcalıkları ustalıkla gizleyen ince bir ideolojik örtü iken; Türkiye bağlamında bu mit, çoğu zaman mutlak yoksulluğun ve kaynak transferinin üzerini örtmek için kullanılan stratejik bir kılıf işlevi görür. Kamu istihdamındaki mülakat mekanizmaları veya taşra üniversitelerindeki kişiye özel kadro tahsisleri, kayırmacılığın nesnel bir başarı ölçütü gibi sunularak meşrulaştırıldığı yerel örneklerdir.

Atakişi'ye göre liyakat miti; kaynak eşitsizliğinin ve sosyal tabakalaşmanın "gizlenmesi" için stratejik olarak kullanılmaktadır. Agnotolojik bir okumayla, eşitsizliğin liyakat retoriği üzerinden normalleştirilmesi, kasten üretilmiş bir cehalettir. Zenginlerin sahip olduğu muazzam servetleri bir sömürü olarak değil, "doğal bir yetenek yarışının sonucu" olarak sunan bu sistem, sömürüye dayalı altyapısını görünmez kılarak bireyleri yanılsamanın içine hapseder. Atakişi'nin (2025) Torun'dan (2009) aktardığı üzere yürütülen meşrulaştırma çabası, kitlelerde "başka bir seçenek yokmuş" algısı yaratarak onları eleştirel düşünceden ve yapısal itirazlardan uzak tutmayı amaçlar.

Atakişi'nin (2025) liyakatin sosyal tabakalaşmayı gizleyen stratejik bir perde olduğu yönündeki tezi, küresel servet birikimi verileriyle doğrudan örtüşmektedir. Servet yoğunlaşmasını "doğal bir yetenek yarışının nesnel sonucu" olarak rasyonalize eden agnotolojik kurgu, Oxfam'ın (2023) ortaya koyduğu makro-verilerle sınandığında işlevselliğini yitirmektedir. İlgili rapora göre, dünyanın en zengin %1'lik kesimi 2020'den bu yana yaratılan tüm yeni küresel servetin %63'üne el koymuştur. Liyakat söylemi; geniş sermaye birikiminin kişisel çabadan ziyade, tarihsel miras, piyasa tekelleri ve ahbap-çavuş kapitalizmine dayandığı gerçeğini aktif olarak sistemin dışına itmektedir. Bu bağlamda makro-istatistikler, teorik iddiaları dışarıdan destekleyen kuru rakamlar olmanın ötesinde, meritokrasinin aslen eşitsiz kaynak transferini meşrulaştıran hegemonik bir araç olduğunun ampirik kanıtını sunmaktadır.

Merdiven İllüzyonu, Yalnız Tırmanış ve Kurbanın Suçlanması

Meritokratik yanılsamanın gündelik hayattaki en şiddetli yansıması ve popüler kültürdeki karşılığı "merdiven" metaforudur. Littler (2017: 6), liyakat kurgusunun toplumsal düzlemde nasıl bir hareketlilik illüzyonu yarattığını açıklarken; "merdiven metaforunun liyakatin anlaşıldığı birincil araç" olduğunu ve bunun temelde "bireysel ve çizgisel bir hareketliliğin hikâyesi" olduğunu vurgular. Bireyi sadece

kendi tırmanışına odaklayan merdiven anlatısı, kişinin yanındakilerle olan dayanışma bağını koparark ve sistemin çarpıklığını kasten görmezden gelmeye iterek kolektif bir körlük mekanizması işlevi görür. Üst, alt olmadan var olamayacağı için, hiyerarşik bir sistemde herkesin aynı anda "yükselebilmesi" tanımı gereği imkânsızdır. Peki, hiyerarşik yapı gereği herkes yükselemiyorsa başarısızlığın suçlusu kimdir? İşte bu noktada, liyakat miti "seviyeli bir oyun alanı" (level playing field) illüzyonuna dayanarak devreye girer. Littler'ın (2017: 10) ifade ettiği üzere, "liyakat, toplumsal başarısızlığı bireyselleştirme işlevi görür". Eğer bir kişi merdivenden düşerse veya o basamakları hiç tırmanamazsa, agnotolojik kurgu gereği suçlu sistemin adaletsizliği değil, bizzat bireyin kendi yeteneksizliği veya tembelliğidir. Bu durum, yapısal sorunlara karşı bilinçli bir körlük yaratır.

Atakişi (2025: 111), agnotolojik körlüğün özellikle başarı hikâyelerinin kutsandığı toplumlarda dezavantajlı grupları nasıl vurduğunu net bir biçimde ortaya koyar. Sistemin kazananları elde ettikleri avantajları salt kendi çabalarıyla hak ettiklerini iddia ettiklerinde, başarısızlığın faturası da otomatik olarak bireyin kendisine kesilir. Liyakat anlatısı; yoksul bir ailede yetişen bir bireyin veya toplumsal engellere takılan bir kadının istihdamda iyi bir konuma gelememesini, yapısal nedenlere bağlamak yerine "bireysel çaba ve eğitim eksikliğiyle" açıklar. Sosyolojik bağlamdan tamamen koparılmış bu yanılsama, işsizlik ya da yoksulluk gibi yapısal nedenleri kasten yok sayarak tüm sorumluluğu mağdura yükler.

Neoliberal Yönetimsellik: Beşerî Sermaye Paradigmasında Politik Körlüğün İnşası

Liyakat mitinin bireyi kendi başarısızlığının yegâne faili ilan etmesi, basit bir algı manipülasyonu değil; bizzat nesnel gerçekliğin üzerini örten derin bir "neoliberal yönetimsellik" inşasıdır. Foucault (2015: 179), *Biyopolitikanın Doğuşu* adlı derslerinde neoliberal akılcılığın, klasik mübadele insanı yerine "kişinin kendi girişimcisi" olarak tanımlanan yeni bir *homo economicus* kurguladığını vurgular. Bu epistemolojik dönüşümle birlikte emek, zaman karşılığı satılan bir güç olmaktan çıkarak; sürekli yatırım yapılması gereken bir "beşerî sermaye"ye indirgenir. Agnotolojik açıdan bu dönüşüm kritiktir çünkü birey bir "sermaye" olarak kurgulandığında, sınıfsal sömürü ilişkileri yerini "öz-yatırım" retoriğine bırakarak yapısal eşitsizlikleri görünmez kılar.

Wendy Brown (2017), *Halkın Çözülüşü* isimli eserinde, bu sürecin liyakat yanılsamasını nasıl mutlaklaştırdığını deşifre eder. Neoliberal düzende insan sermayesi, "hayatının tüm alanlarında kendi portföy değerini artırmakla ilgilenen" bir aktöre dönüşmüştür (Brown, 2017: 41). Bu durum, liyakati salt bir başarı ölçütü değil, kitleleri kurban eden bir "sorumlulaştırma" mekanizması haline getirir. Brown'ın (2017: 154) ifadesiyle; "faillikle suçluluğun bu şekilde aynı bohçaya

koyulmasıyla" birey, her türlü sistemsel tıkanıklıkta dahi "gelişme gösteremediğinde suçlanmaktadır." Dolayısıyla liyakat, yapısal dışlanmanın faturasını bireyin kendi yatırım stratejisindeki "yetersizliğe" kesen agnotolojik bir aklama aygıtı vazifesi görür.

Kurumsal bilgisizlik inşasının nihai zaferi ise, sömürülenin siyasal itiraz enerjisini pasifize etmesidir. Byung-Chul Han (2019: 16), liyakatin yarattığı tahribatı gözler önüne serer: "Neoliberal performans toplumunda başarısız olan kişi, toplumu ya da sistemi sorgulamak yerine başarısızlığından kendini sorumlu tutar ve utanç duyar." Dışsal baskının yerini içsel sömürünün alması, liyakat mitini bir öz-yıkım mekanizmasına dönüştürür. Han'ın (2019: 16) altını çizdiği üzere: "İnsanın kendine yönelttiği bu saldırganlık sömürüleni devrimci değil depresif yapar." Özetle neoliberal yönetimsellik, liyakat anlatısı aracılığıyla, başarısızlığın yapısal nedenlerini "nasıl bilmeyeceklerini" öğreten ve politik itiraz potansiyelini patolojik bir içe kapanmaya dönüştüren sistematik bir agnotolojik disiplin tekniğidir.

Oyun Teorisi ve Bilgi Tasarımı: Rasyonel Bir Hamle Olarak Stratejik Cehalet

Rekabetçi Bir Pazarda Aleni Bilgisizliğin Faydaları

Liyakat anlatısının ürettiği bilgisizliği bütünüyle anlamak için, ideolojik ve bürokratik aygıtların yanı sıra, sistemin içindeki bireylerin (faillerin) mikroekonomik rasyonalitelerine de bakmak elzemdir. Neden ezilen veya sömürülen bireyler, liyakat illüzyonunu yırtıp atmak yerine bu cehalete gönüllü olarak ortak olurlar? İktisatçılar Ina Taneva ve Thomas Wiseman (2025), "Bilgi Tasarımı" (Information Design) modellerine stratejik cehaleti dâhil ettikleri çalışmalarında bu soruya çarpıcı bir oyun teorisi yanıtı sunarlar. Taneva ve Wiseman'ın (2025: 2) modellerinde açıkça vurguladıkları üzere, "ancak birçok stratejik ortamda, bir fail aleni olarak bilgisiz kalmaktan fayda sağlayabilir."

Liyakat mitine inanan bir çalışanı veya öğrenciyi ele alalım. Sistemin eşitsiz kökenlerine (gerçek bilgiye) dair aleni bir bilgisizlik sergilemek, modern kapitalist piyasada (stratejik ortamda) bireye dışlanmama, işini kaybetmeme veya radikal olarak fişlenmeme gibi dolaylı faydalar sağlar. Taneva ve Wiseman (2025: 2) cehaletin rasyonel dinamiğini oyun teorisiyle şöyle formüle ederler: "Bilgiyi görmezden gelmenin kazancı, diğer oyuncular buna yanıt olarak davranışlarını değiştirdiğinde ortaya çıkar: Bu dolaylı, stratejik fayda, failin kendi eylemini duruma ve diğer oyuncuların eylemlerine göre uyarlama yeteneğindeki azalmadan daha ağır basabilir." Yani birey, yapısal gerçeği görmezden gelerek kendi vizyonunu daraltsa da, patronlar, kurumlar ve elitler (diğer oyuncular) onun bu "kabul edilebilir/uysal

bilgisizliğine" olumlu yanıt verirler. Liyakat cehaleti, bireyin sistemden dışlanmamak için oynadığı rasyonel ve kârlı bir hayatta kalma hamlesidir.

Stratejik Cehaletin Bedeli: Alt-Optimal Bir Dengede Hapsolmak

Oyun teorisinin liyakat ve agnotoloji tartışmamıza sunduğu en kritik katkı, bireysel düzeyde mantıklı görünen stratejik bilgisizliğin kolektif bir alt-optimal dengeyle sonuçlanmasıdır. Bireyler, kısa vadeli stratejik çıkarları için liyakat yanılsamasını kabul edip gerçek eşitsizliği (bilgiyi) görmezden geldikçe, makro düzeyde geniş çaplı bir yapısal sömürü ağı dokunmuş olur.

Taneva ve Wiseman (2025: 21), faillerin kendi rızalarıyla uyguladıkları stratejik cehaletin nihai oyun dengesindeki sonucunu şu sözlerle ifşa eder: "Gerçekten de, tüm failler stratejik cehalet uygulama seçeneğine sahip olduklarında, mesajların otomatik olarak gözlemlendiği bir başlangıç durumuna kıyasla daha kötü bir duruma (worse-off) düşebilirler." Bu teorem, liyakat ideolojisinin toplumsal maliyetinin özetidir. Bireyler, "oyunu kuralına göre oynamak" ve sistemin içinde yükselebilmek adına eşitsizliğe karşı bilgisiz kalmayı seçerler. Fakat herkesin aynı bilgisizlik stratejisini uyguladığı bu denge noktasında, yapısal adaletsizlikler asla çözülemez. Sonuç olarak, gerçeğin otomatik olarak kabul edildiği bir dünyaya kıyasla, tüm toplum (elitler hariç) çok daha kötü, rekabetçi ve sömürüye dayalı alt-optimal bir dengede hapsolur.

Liyakatin Tükendiği Yerde Hayırseverlik: Yoksulluğun Politizasyonu ve Hak Temelli Direniş

Bireysel Suçlamadan Sadakaya: Son Bilgisizlik Katmanı Olarak Hayırseverlik

Oyun teorisindeki rasyonel alt-optimal dengelerin ve bürokratik anti-stratejilerin ifşa olmasının ardından sorulması gereken hayati bir soru daha vardır: Liyakat efsanesi ve "çok çalışırsan başarırsın" söylemi, nesnel gerçeklik karşısında bütünüyle çöktüğünde (örneğin günde 12 saat çalıştığı halde açlık sınırında yaşayan "çalışan yoksullar" ordusu büyüdüğünde) sistem ürettiği bilgisizliği nasıl korur? Sosyal politika düşünürü Ayşe Buğra (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* adlı eserinde, kapitalist toplumların yoksulluğa ve eşitsizliğe yaklaşımındaki bu kritik ideolojik manevrayı deşifre eder. Buğra'ya (2008) göre kapitalist toplumlarda hâkim olan ana yaklaşım, mülksüz insanın asli işlevinin sadece ücret karşılığı çalışmak olduğu inancı doğrultusunda biçimlenir. Ancak yapısal krizler nedeniyle "çalışan ama başaramayan" kitleler arttığında sistemin

devreye soktuğu savunma mekanizmasını Buğra şöyle özetler: "Kamu kaynaklarının sosyal amaçlarla kullanımı konusunda fevkalade kuşkucudur ve yoksulluğu yoksulu suçlayarak açıklama imkânının sınırlarına dayandığında, hayırseverlik vurgusuna geçer" (Buğra, 2008: 12). Agnotolojik açıdan "hayırseverlik", liyakat mitinin en örtük ve işlevsel sığınaklarından biridir. Sistem, başarısızlığın bütünüyle bireyden (liyakatsizlikten veya tembellikten) kaynaklandığını iddia etmenin imkânsız hale geldiği o sınır noktasında, yoksulluğu yapısal bir adaletsizlik olarak kabul etmek yerine, onu "merhamet ve himmet" (sadaka) alanına taşır. Hayırseverlik, eşitsizliği yaratan yapısal nedenleri (sermaye birikimi, eşitsiz rekabet, fırsat yoksunluğu) kasten bilmezden gelir ve çözümü, zenginlerin ahlaki lütuflarına havale eder. Böylece cehalet, merhamet söyleminin ardına sığınarak eşitsizliğin sınıfsal ve politik doğasını gizlemeye devam eder.

Yoksulluğu Politize Etmek: Agnotolojinin Panzehiri Olarak Sosyal Haklar

Liyakat mitini, elitlerin cehalet bahanelerini ve hayırseverlik illüzyonunu parçalayacak yegâne kuramsal alet; yoksulluğu merhametin değil, sosyal hakların konusu haline getirmektir. Çünkü sosyal haklar talebi, her şeyden önce piyasa sisteminin nesnel sömürü dinamiğiyle yüzleşmeyi zorunlu kılar. Buğra'nın (2008: 49) tespitiyle; "Kapitalizm, insanı işgücüne indirgeyen, insan emeğini meta olarak gören bir sistemdir." Liyakat ideolojisi ise söz konusu metalaşma sürecini "bireysel yetenek ve çaba" söylemiyle doğallaştırarak bu yapısal gerçeğin üzerini örter. Sistemin sömürü dinamiğini gizleyen ideolojik kurgunun tam karşısında, Buğra'nın (2008: 13) hayırseverliğe ve bireysel suçlamalara alternatif olarak formüle ettiği "özgürleştirici yaklaşım" yer alır. Yazar, söz konusu hak temelli tutumun hedefini şu cümlelerle tanımlar: "Söylemi 'hak temelli' bir söylemdir ve insanın topluma katılmasının koşullarını, bazı hakların siyasi yetki mercilerinin yüklendiği sorumluluklar kanalıyla hayata geçirilmesinde arar. Başka bir deyişle, yoksulluğu, insani ve sosyal bir sorun olmasının ötesinde, politik bir sorun olarak ele alır. Yani, yoksulluğu politize eder" (Buğra, 2008: 13).

"Yoksulluğu politize etmek", agnotolojinin ve liyakat yanılsamasının aşılmasındaki temel karşı-stratejidir. Başarısızlığı ve yoksulluğu; bireysel bir liyakat eksikliği, talihsiz bir kader veya zenginlerin inisiyatifine bırakılmış bir mesele olarak değerlendirilmekten kurtarıldığında, üretilmiş cehalet kurgusu işlevini yitirir. Yoksulluk politize edildiğinde; eşitsizlik bir "doğa kanunu" değil bir "tercih", liyakat ise nesnel bir "ölçüm aracı" değil; bir "örtbas etme taktiği" olarak açığa çıkar. Ancak bu politizasyonun salt soyut bir söylem düzeyinde kalmaması, üretilmiş cehalet aygıtlarının pratikte nasıl bertaraf edileceğinin somut adımlarla tanımlanmasını gerektirir. Söz konusu agnotolojik mekanizmayı işlevsiz kılmanın

ilk pratik adımı, eğitim kurumlarındaki nesnel sınav ve standartlaşma yanılsamasını terk ederek; sosyo-ekonomik dezavantajları ve kültürel sermaye eksikliğini merkeze alan yapısal telafi (pozitif ayrımcılık) politikalarını kurumsallaştırmaktır. İkinci olarak, kurumsal körlüğe karşı şeffaflık mekanizmaları işletilmeli; işyerlerindeki performans değerlendirmeleri (KPI) salt bireysel verimlilik metrikleriyle değil, kurumun toplumsal eşitsizliği ne ölçüde azalttığına odaklanan kolektif sosyal etki denetimleriyle şeffaflaştırılmalıdır. Üçüncü ve en kapsamlı adım ise, yoksulluğun politizasyonunu akademik metinlerden çıkarıp kamusal alana taşımak; liyakat söyleminin birbirine rakip kıldığı ve yalıttığı bireyleri, evrensel temel gelir, barınma hakkı ve sendikal haklar ekseninde yeniden toplumsal dayanışma bilinci etrafında örgütlemektir. Dolayısıyla hak temelli sosyal politika, sadece insanlara yardım etme pratiği değil; liyakat söyleminin arka planında yatan yapısal eşitsizlikleri ve kaynak transferini görünür kılan ve egemenlerin bilgisizlik perdesini aralayan ve sosyal bilimleri toplumsal tabanın rasyonel bir öz-savunma aracına dönüştüren yapısal bir itirazdır.

Liyakat Distopyası ve Öz-Saygının Çöküşü

Koruyucu Bir Kalkan Olarak Eski Fırsat Eşitsizliği

Liyakat mitinin yarattığı psikolojik tahribatı ve bireyin kendi başarısızlığını nasıl içselleştirdiğini tam anlamıyla kavrayabilmek için, bizzat meritokrasi kavramının isim babası olan Michael Young'a ve onun *The Rise of the Meritocracy* distopyasına dönmek zorunludur. Young (1961), liyakat sisteminin icadından önceki eski (ve açıkça adaletsiz) düzende, yoksulların kendi durumlarını nasıl rasyonalize ettiklerini sarsıcı bir biçimde anlatır:

"İşçi kendi kendine şöyle derdi: 'İşte buradayım, bir işçiyim. Neden işçiyim? Başka hiçbir şeye layık değil miyim? Elbette hayır. Eğer bana düzgün bir şans verilseydi dünyaya kendimi gösterirdim... Hiç şansım olmadı. Ve bu yüzden işçiyim.' (...) Eğitimdeki adaletsizlik, insanların illüzyonlarını korumalarını sağladı; fırsat eşitsizliği, insanın eşitliği mitini besledi" (Young, 1961: 106).

Young'ın saptaması, meritokrasi öncesi dönemde dezavantajlı sınıfların, maruz kaldıkları sistemsel adaletsizliğe dair berrak bir epistemik farkındalığa sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Sınıfsal bariyerlerin katılığı ve mutlak görünürlüğü, başarısızlık yaşayan öznenin nedensel atıflarını kendi bireysel yetersizliklerine değil, nesnel fırsat yoksunluklarına ve yapısal engellere yöneltmesine olanak tanımaktadır. Böylelikle birey, makro-yapının eşitsiz doğasını rasyonalize edebilmekte ve yapısal sınırlılıkları bir koruma kalkanı olarak kullanarak psikolojik öz-saygısını muhafaza edebilmektedir.

"Aptallık" Etiketi ve Dayanağın Yitirilişi

Sistem, sözde "fırsat eşitliği" ve "nesnel sınavlar" temeline oturduğunda, alt sınıfların elindeki psikolojik savunma mekanizması ortadan kalkar. Kurumların, elitlerin ve kapitalist rekabetin ürettiği yapısal bilgisizlik kitleleri kuşattığında, başarısızlık artık "şanssızlık" değil, "liyakatsizlik" olarak damgalanır. Young (1961: 107-108), modern liyakat sisteminde elenen ve başarısız olan insanın trajedisini şöyle özetler: "Ancak defalarca 'aptal' olarak etiketlendiklerinde artık rol yapamazlar; kendilerine dair imgeleri çok daha gerçek ve gurur kırıcı bir yansımadır. Geçmişte olduğu gibi fırsattan yoksun bırakıldıkları için değil, gerçekten aşağı oldukları için aşağı bir statüye sahip olduklarını kabul etmek zorunda değiller mi? İnsanlık tarihinde ilk kez, aşağı konumdaki insanın öz-saygısını destekleyecek hazır bir dayanağı yoktur."

Liyakat ideolojisinin inşa ettiği agnotolojik körlüğün en yıkıcı boyutu burasıdır: İnsanlar, asıl başarısızlık nedeni olan sömürüyü, kültürel sermaye eşitsizliğini ve demokratik eşitsizlik maskesini (Khan) kasten bilmezden gelmeye itilirken; kendilerine dayatılan "aptallık" ve "yetersizlik" etiketini mutlak bir gerçeklik olarak kabullenirler. Liyakat, ezilenlerin kendilerini savunacakları öz-saygılarını da tahrip eden bir yanılsamadır.

Eğitim sisteminin ürettiği sembolik şiddet ve liyakat yanılsaması, OECD'nin PISA 2022 sonuçlarını içeren raporunda (Volume I) teorik bir varsayım olmaktan çıkıp nesnel bir bulguya dönüşmektedir. Veriler, sosyo-ekonomik statünün akademik başarıdaki en güçlü yordayıcı olmaya devam ettiğini göstermekte; avantajlı öğrencilerin dezavantajlı yaşıtlarına matematikte 93 puan (yaklaşık 3 yıllık eğitime denk) fark attığını kanıtlamaktadır. Sosyolojik tartışma açısından asıl çarpıcı bulgu ise sistemin psikolojik yansımalarında belirmektedir: Alt sosyo-ekonomik gruptaki çocuklar; materyal eksikliği, kötü barınma ve eşitsiz okul imkânları gibi yapısal adaletsizlikleri göz ardı etme ve başarısızlığı dışsal faktörlerden ziyade doğrudan "kendi kişisel yetenek eksiklikleri" (düşük öz-yeterlik) şeklinde içselleştirme eğilimindedirler. Uluslararası ölçekteki bu tablo, liyakat anlatısının yalnızca spekülatif bir kavram olmadığını; sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı öğrencilerin kendi potansiyellerine yönelik inançlarını ampirik düzeyde nasıl aşındırdığını açıkça belgelemektedir (OECD, 2023).

Sonuç

Aydınlanma geleneğinin bilgiye atfettiği mutlak ve kurtarıcı değer, çağdaş sosyolojinin de epistemolojik sınırlarını belirlemiş; iktidarın sadece "bilgi üreterek" ayakta kaldığı varsayılmıştır. Oysa bu çalışma, Proctor'ın agnotoloji (bilgisizlik bilimi) kavramından yola çıkarak, modern kapitalizmin ve neoliberal tahakkümün

en az bilgi kadar "üretilmiş bir cehalete" muhtaç olduğunu ortaya koymuştur. Bu stratejik bilgisizliğin günümüzdeki en örtük ve yaygın taşıyıcısı ise "liyakat" (meritokrasi) mitidir.

Makale boyunca tarihsel, sosyolojik, kurumsal ve felsefi düzlemlerde izini sürdüğümüz liyakat ideolojisi; başarının ve başarısızlığın bütünüyle bireysel çabaya dayandığı yanılsamasını kurgulayarak kapsamlı bir toplumsal körlük inşa etmektedir. Bu körlük, Bourdieu'nün ifadeleriyle alt sınıfların kendi ezilmişliklerini doğal karşılamalarını sağlayan bir sembolik şiddet; McGoey'in analizleriyle elitlerin kendi ayrıcalıklarını aklamak için kullandıkları konforlu bir "cehalet bahanesi" (ignorance alibi) ve Mills'in altını çizdiği üzere, yeniden dağıtım taleplerini bastırmak için "bilgi kılığına giren" saldırgan ve militan bir cehalet formudur.

Bilgisizlik inşası, salt soyut bir ideolojik söylemden ibaret değildir; bilakis McGoey'in işaret ettiği modern bürokratik "anti-stratejiler" ve Khan'ın tanımladığı "demokratik eşitsizlik" pratikleriyle her gün yeniden üretilen yapısal bir denklemdir. Oyun teorisinin de kanıtladığı üzere bu denklem, kitlelerin hayatta kalmak için rasyonel olarak oynamak zorunda bırakıldığı ve Taneva ile Wiseman'ın formüle ettiği türden bir "stratejik bilgisizlik" dayatmasıdır. Littler'ın liyakat basamaklarından düşen veya Atakişi'nin tanımıyla liyakatin labirentinde kaybolan birey, Michael Young'ın distopyasında öngördüğü gibi, sistemin adaletsizliğini sorgulamak yerine kendi öz-saygısını yitirmekte ve yoksulluğu bireysel bir "suç" olarak içselleştirmektedir. Ancak kitleleri böylesine derin bir suçluluk sarmalına hapseden agnotolojik mekanizma, kurumsal bürokrasiler ve elitler tarafından ne kadar tahkim edilirse edilsin, aşılamaz bir sistem değildir. Sistemin yarattığı ekonomik krizler, toplumsal alanda biriken tepki ve yeni dayanışma ağları, üretilmiş bilgisizliğin duvarlarında sürekli olarak epistemolojik çatlaklar yaratmaktadır. Özellikle Türkiye örneğinde mülakat pratiklerine ve kayırmacı kadro tahsislerine yönelen kamusal itirazlar, liyakat illüzyonunun kitleler nezdinde sürdürülebilirliğini yitirdiği yapısal kırılmaların en somut göstergeleridir.

Liyakat anlatısı, adaleti sağlayan nesnel bir ölçüm aracı değil; sömürüyü, fırsat yoksunluğunu ve sermaye aktarımını "şüpheyi pazarlayarak" görünmez kılan agnotolojik bir örtüdür. Bu illüzyonu aşmanın temel yolu, Buğra'nın işaret ettiği gibi, başarısızlığı ve yoksulluğu bireysel bir liyakatsizlik veya hayırseverlik (sadaka) meselesi olmaktan çıkarıp bütünüyle hak temelli ve "politik" bir zemine taşımaktır. Üretilmiş cehaletin (agnotolojinin) iktidarına karşı verilecek en güçlü cevap; liyakatin sahte tarafsızlığını reddetmek, eşitsizliğin yapısal gerçekliğini ısrarla sorgulamaktır. Eşitsizliğe dair bu farkındalığı, evrensel sosyal haklar ve kolektif sınıf mücadelesi ekseninde somut bir politik eyleme dönüştürmek zorunludur. Evrensel temel gelir ve güvenceli sendikal haklar, salt birer ekonomik yeniden dağıtım aracı değildir. Aksine, bahsi geçen hakların eksiksiz tesisi; bireyi hayatta kalma

anksiyetesinin tahakkümünden kurtaran, "yetersizlik" suçluluğunu ortadan kaldıran ve eşitsizliğin sınıfsal doğasını görünür kılan somut bir özgürleşme pratiğidir. Liyakat mitinin inşa ettiği agnotolojik körlük, ancak insan değerini piyasanın kâr hanesine terk etmeyen örgütlü ve politik bir itirazla kalıcı olarak bertaraf edilebilir.

Extended Summary

Introduction and Theoretical Framework

The discipline of sociology has traditionally focused on how knowledge is produced, distributed across social strata, and utilized to shape power relations. Stemming from the Enlightenment tradition, classical sociological frameworks often equate power with the monopolization of knowledge, treating ignorance merely as a passive void or an absence of education. This article, however, shifts the analytical lens to "agnotology" –the study of culturally produced ignorance– as conceptualized by Robert N. Proctor. The central premise of this study is that modern capitalist power structures sustain themselves not only by generating knowledge but also by actively and strategically manufacturing ignorance, doubt, and collective blindness.

In the contemporary neoliberal ecosystem, the primary ideological apparatus for this manufactured ignorance is the myth of meritocracy. The meritocratic narrative presents social hierarchies and economic disparities as the natural outcomes of individual talent and effort. In doing so, it functions as a comprehensive "agnotological mechanism" that systematically obscures the structural and class-based roots of wealth and poverty. Drawing upon Pierre Bourdieu and Jean-Claude Passeron's theories of cultural reproduction and symbolic violence, the study argues that meritocracy operates through "misrecognition." It forces individuals to internalize systemic inequalities as personal failures, thus neutralizing potential resistance.

Methodology

Given the multi-dimensional nature of meritocracy and manufactured ignorance, this study adopts an interdisciplinary critical literature review methodology. It integrates theoretical perspectives from sociology, political philosophy, organizational behavior, and microeconomics (specifically game theory). To ground these theoretical claims in empirical reality, the study conducts a secondary data analysis utilizing contemporary macro-statistics, including the OECD's PISA 2022 results, the Economic Policy Institute's (EPI) reports on CEO-worker pay gaps, and Oxfam's global inequality indices. These data sources were strategically selected because they transparently reveal the socio-economic devastation caused

by the neoliberal meritocratic narrative on an international scale, thus substantiating the theoretical framework and fulfilling the study's aim of revealing class exploitation masked as individual failure.

Agnotology in Education and Elite Justification

The article dissects the agnotological function of meritocracy across multiple domains, heavily emphasizing the role of education. First, it examines how educational examination systems transform structural disadvantages into illusions of personal failure, ensuring that marginalized individuals blame their own perceived incompetence rather than systemic exploitation. Conversely, for the privileged classes, meritocracy serves as what sociologist Linsey McGoey terms an "ignorance alibi." By attributing their inherited advantages and cultural capital solely to hard work and vision, elites are absolved of the moral guilt associated with structural inequality. This elite agnotology is further institutionalized through bureaucratic "anti-strategies," where institutions purposefully maintain blind spots to protect the status quo under the guise of objective performance metrics.

The study also delves into the concept of "democratic inequality," drawing on Shamus Rahman Khan's work. It reveals how modern elite institutions use diversity and inclusion initiatives to mask the entrenchment of privilege, presenting a facade of equal opportunity that effectively hides massive wealth transfers. This "crony capitalism," vividly observable in peripheral and semi-peripheral countries like Türkiye as well as in core capitalist societies, completely shatters the illusion of a level playing field. Meritocracy merely serves as a theoretical shield protecting massive wealth concentration.

Neoliberal Governmentality and Game Theory

Furthermore, the article ties meritocracy to Michel Foucault's concept of neoliberal governmentality, wherein the individual is reconstructed as a "human capital" enterprise. By forcing individuals to view themselves as portfolios requiring continuous investment, neoliberalism frames systemic exclusion as a lack of personal investment or individual inadequacy. From a microeconomic perspective, the research incorporates the game theory models of Ina Taneva and Thomas Wiseman, demonstrating that "strategic ignorance" can be a rational survival tactic for individuals operating within highly competitive capitalist environments. However, the study shows that when all actors adopt this strategic ignorance to survive and remain included in the system, society becomes trapped in a sub-optimal, exploitative equilibrium where systemic issues remain perpetually unaddressed and collective blindness becomes the norm.

Conclusion and Policy Implications

Ultimately, this study demonstrates that the meritocratic narrative is not an objective metric of justice, but a camouflage strategy that individualizes poverty and obscures systemic exploitation. As Michael Young famously predicted, the meritocratic illusion strips marginalized individuals of their self-respect, leaving them with no psychological defense against the label of inadequacy. Additionally, relying on Ayşe Buğra's social policy framework, the study highlights how the capitalist system shifts to a rhetoric of charity when the "blame-the-victim" narrative reaches its limits. This philanthropic approach acts as a final agnotological mechanism, framing poverty as a matter of philanthropy requiring moral sympathy rather than a political injustice demanding structural reform. The article concludes that overcoming this manufactured ignorance requires a definitive rejection of the meritocratic illusion. Instead of relying on charity or individualized performance narratives, inequality must be politicized and reconceptualized upon a rights-based foundation. To dismantle the agnotological apparatus, the study advocates for radical transparency, affirmative action policies that account for cultural capital, and the mobilization of universal social rights –such as basic income and unionization–to foster a collective class consciousness.

Beyanlar

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu çalışma tek yazarlı bir araştırma eseridir. Makalenin kuramsal çerçevesinin kurgulanması, eleştirel literatür taramasının yapılması, ikincil makro-istatistiksel verilerin (EPI, Oxfam, PISA) derlenmesi, analizi ve metnin akademik dilde kaleme alınması süreçlerinin tamamı bütünüyle yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu makalenin araştırma, yazım, değerlendirme ve yayınlanma süreçlerinin hiçbir aşamasında, yazarın ilişkili olduğu herhangi bir kurum, kuruluş, ticari işletme veya üçüncü şahıslarla doğrudan ya da dolaylı olarak maddi veya manevi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve makalenin hazırlanması sürecinde herhangi bir ulusal ya da uluslararası kuruluştan (TÜBİTAK, BAP vb.) proje desteği, mali fon, akademik ödül veya kurumsal veri sağlama yardımı alınmamıştır. Çalışma tamamen yazarın kişisel öz kaynakları ve akademik imkânları ile yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

Akyüz, E. (2026). *Kişisel gelişim ve makbul insan imalatı: Neoliberalizmin kutsal kitabı*. Ankara: Hece Yayınları.

Alcoff, L. M. (2007). Epistemologies of Ignorance: Three Types. S. Sullivan ve N. Tuana (der.), *Race and Epistemologies of Ignorance* içinde (ss. 39-58). New York: State University of New York Press.

Atakişi, İ. H. (2025). Meritokrasi yanılsaması: Liyakatin labirentinde bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 16(1), 102-126.

Bivens, J. ve Kandra, J. (2022). *CEO pay has skyrocketed 1,460% since 1978: CEOs were paid 399 times as much as a typical worker in 2021*. Washington: Economic Policy Institute.

Bourdieu, P. ve Passeron, J. C. (2015). *Yeniden üretim: Eğitim sistemine ilişkin bir teorinin ilkeleri* (çev. A. Sümer, L. Ünsaldı ve Ö. Akkaya). Ankara: Heretik Yayınları.

Brown, W. (2017). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi* (çev. B. Yıldırım). İstanbul: Metis Yayınları.

Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Croissant, J. L. (2014). Agnotology: Ignorance and absence or towards a sociology of things that aren't there. P. Meusburger vd. (der.), *Geographies of the University, Knowledge and Space 12* içinde (ss. 329-351). Springer.

Davies, W. ve McGoey, L. (2014). Rationalities of ignorance: On financial crisis and the ambivalence of neo-liberal epistemology. L. McGoey (der.), *An introduction to the sociology of ignorance: Essays on the limits of knowing* içinde (ss. 79-101). London: Routledge.

Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu: Collège de France Dersleri 1978-1979* (çev. A. Tayla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Han, B.-C. (2019). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri* (çev. H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.

Khan, S. R. (2011). *Privilege: The making of an adolescent elite at St. Paul's School*. Princeton: Princeton University Press.

Littler, J. (2017). *Against Meritocracy: Culture, Power and Myths of Mobility*. London: Routledge.

McGoey, L. (2007). On the will to ignorance in bureaucracy. *Economy and Society*, 36(2), 212-235.

McGoey, L. (2019). *The unknowers: How strategic ignorance rules the world*. London: Zed Books.

Mills, C. W. (2007). White Ignorance. S. Sullivan ve N. Tuana (der.), *Race and Epistemologies of Ignorance* içinde (ss. 11-38). New York: State University of New York Press.

OECD. (2023). *PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education*. Paris: OECD Publishing.

Oxfam. (2023). *Richest 1% bag nearly twice as much wealth as the rest of the world put together over the past two years*. Oxfam International Press Release.

Proctor, R. N. (2008). Agnotology: A missing term to describe the cultural production of ignorance (and its study). R. N. Proctor ve L. Schiebinger (der.), *Agnotology: The making and unmaking of ignorance* içinde (ss. 1-33). Stanford: Stanford University Press.

Rayner, S. (2014). Uncomfortable knowledge: The social construction of ignorance in science and environmental policy discourses. L. McGoey (der.), *An introduction to the sociology of ignorance: Essays on the limits of knowing* içinde (ss. 127-156). London: Routledge.

Taneva, I. ve Wiseman, T. (2025). Strategic ignorance and information design. *CEPR Discussion Paper*, (Mart 2025).

Young, M. (1961). *The Rise of the Meritocracy 1870-2033*. London: Penguin Books.